

Når de befriede vender sig mod befrierne. Revolution og etnisk kontrarevolution i Nicaragua.

Artiklen undersøger nogle af de faktorer, der bidrog til, at de etniske minoriteter i Nicaraguas atlantehavsregion vendte sig mod den sandinistiske revolution i 1980'erne. Fokus rettes mod faktorer i den sandinistiske ideologi og mod historiske og kulturelle forhold på atlantehavskysten.

Faktaboks	
1927-33	Augusto Cesar Sandino bekæmper amerikansk tilstedeværelse i Nicaragua.
1937	Somoza-familien får fuld kontrol over Nicaragua
1961	FSLN dannes
1972	Et jordskælv ødelægger størstedelen af hovedstaden Managua og manglende genopbygning forstærker utilfredsheden med Somozadiktaturet.
Juli 1979	Sandinistiske guerilla-enheder indtager regeringsbygningen, og Somoza flygter til Paraguay.
1980	MISURASATA dannes
1981	Ronald Reagan indsættes som USA's præsident. Reagan-administrationen støtter kontrabevægelsen og indfører fuld handelsembargo over for Nicaragua.
1981	MISURASATA stiller territoriale krav og krav etableringen af parallelle politiske strukturer på atlantehavskysten. I slutningen af 1981 sker det endelige brud mellem FSLN og MISURASTA.
1984	Fredsforhandlinger mellem etniske organisationer og FSLN indledes, og en national autonomikommission dannes.
1987	Autonomiloven vedtages
1990	Sandinisterne må efter valgnederlag overgive magten til en UNO – en koalition af anti-sandinistiske partier.

Af Ken Henriksen

Denne artikel retter opmærksomheden mod nogle af de konflikter, der opstod i kølvandet på den sandinistiske revolution i 1979, hvor den nye regering forsøgte at eksportere revolutionen fra landets revolutionære centrum i og omkring hovedstaden Managua til nogle af de mere perifere områder i atlantehavsregionen. Disse områder bebos hovedsagligt af landets etniske minoriteter, og analysen former sig derfor også som en fortælling om, hvordan en revolutionær forandring baseret

på en marxistisk-leninistisk ideologi med nationalistiske islæt kolliderer frontalt med en voksende etnisk bevidsthed blandt minoriteterne.

I slutningen af 1990'erne opholdte jeg mig ti måneder i en lille miskitu-indianer landsby på Nicaraguas atlantehavskyst. Formålet med opholdet var at indsamle etnografisk data til min ph.d.-afhandling om etnisk identitet og politisk praksis. Projektets problemstilling tog udgangspunkt i, at denne befolkningsgruppes etniske og politiske bevidsthed var blevet markant styrket i løbet af 1980'erne, først og fremmest som et resultat af modstanden mod den daværende sandinistiske regering. På denne baggrund havde jeg sat mig for at undersøge, hvordan etnisk bevidsthed og politisk modstand udfoldede sig i en periode med gennemgribende neo-liberale forandringer (Henriksen, 2002).

Mine undersøgelser var derfor primært rettet mod en forståelse af samtidige politiske tendenser, men jeg havde også blikket rettet mod lokalbefolkningens opfattelser af 1980'erne og af den sandinistiske revolution. Ved min ankomst var jeg allerede klar over, at landsbyen havde et nationalt ry for at være hjemsted for nogle af landets mest indædte anti-sandinistiske kritikere, og en stor del af landsbyens unge mænd og kvinder havde da også deltaget i den USA støttede kontra-bevægelse, der i 1980'erne bekæmpede den sandinistiske regering fra militærbaser i Honduras og Costa Rica. Jeg blev alligevel overrasket over, hvor stor en rolle denne periode fortsat har spillet i befolkningens bevidsthed. Mine forberedelser af opholdet, herunder udarbejdelsen af en plan for feltarbejdet, havde egentlig taget udgangspunkt i en - i bagklogskabens lys - naiv forestilling om, at borgerkrigen, der var slut omkring ti år før min ankomst, var blevet endnu et historisk kapitel, som befolkningen havde lagt bag sig. Men den sandinistiske revolution var på ingen måde reduceret til et fortidigt minde, man kunne tale om med den distance og følelsesmæssige afstand, tiden ofte lægger mellem fortiden og nutiden. På trods af den formelle afslutning var krigen, både materielt og bevidsthedsmæssigt, fortsat reel virkelighed i byen. For de mennesker som ikke blev

dræbt, eller som fortsat levede i eksil i Managua, Costa Rica eller USA havde fredsftalen været ensbetydende med en ny begyndelse. I en situation hvor de fleste familier ikke var i stand til at tilfredsstille selv de mest grundlæggende behov, skulle alt genopbygges. Nye huse skulle bygges, ny jord skulle brændes og gøres klar, fiskeriudstyr skulle repareres eller genanskaffes. Ti år efter krigens afslutning var dette fortsat et projekt for mange familier. Det kan derfor ikke undre, at krigen blev mindet som en tid præget af død, frygt og ødelæggelse, og i befolkningens bevidsthed var der ikke nogen tvivl om, at hovedansvaret herfor skulle placeres hos den sandinistiske regering.

Selvom formålet med opholdet på atlantehavskysten primært var at forstå, hvilken rolle erindringer om krigen spillede i samtidige politiske processer i byen, vil jeg i denne sammenhæng anvende de indsamlede erfaringer til at undersøge nogle af de ideologiske og kulturelle mekanismer, der kan bidrage til at forstå, hvorfor befolkningen i landsbyen og store grupper af miskitu-indianere generelt valgte at deltage i kampen mod den sandinistiske revolution. Dette bidrag skal således ses som en case-baseret undersøgelse af det, som i introduktionskapitlet til dette temanummer beskrives som "en dobbeltrettet værdiladning i revolutionsbegrebet" (s. ??). Sandinisterne og det store flertal, der specielt i de første år efter revolutionen i 1979 bakkede op om det revolutionære projekt, anså selvfølgelig revolutionen for en moralsk nødvendighed og dermed som en entydigt positiv begivenhed. Disse sympatisører opfattede revolutionen som et positivt opgør med eksisterende sociale, politiske og økonomiske uretfærdigheder, og har således forbundet forandringerne med etableringen af en mere retfærdig samfundsorden, hvor underprivilegerede grupper blev tilgodeset og inddraget på en ny og progressiv måde. Befolkningen på atlantehavskysten, derimod, associerede primært revolutionen med destruktion og overgreb, og var derfor udpræget skeptisk eller direkte negativt indstillet. Denne negative indstilling over for det sandinistiske forandringsprojekt var en af hovedårsagerne til de etniske gruppers væbnede modstand.

Voldsanvendelse er selvfølgelig ikke et ualmindeligt træk ved revolutioner – ja, det er vel snarere reglen, at gennemgribende sociale forandringer giver anledning til protester og modstand, ikke mindst fra de grupper hvis privilegier trues af forandringerne. Men selve den situation, hvor "de befriede" vender sig mod "befrielse" er heller ikke uden historiske paralleller. Et af de kendteste eksempler i en europæisk sammenhæng er nok oprøret i Vendée-provinsen under den Franske Revolution, hvor provinsens bønder vendte sig mod den revolutionære regering, på trods af jordreformerne der tilkendte bønderne ejendomsret til jorden på adelens bekostning. Men indbyggede modsætningsforhold

mellem en "revolutionær" nationalisme og etniske mindretal er også blevet set i forbindelse med Oktoberrevolutionen i 1917, hvor en marxistisk-leninistisk klasseideologi bidrog til at undertrykke national-etniske befolkningsgrupper. Men også de europæiske revolutioner i Europa i 1848 byggede på lignende national-etniske modsætninger, ikke mindst i en dansk sammenhæng, hvor forholdet til Slesvig-Holsten havde sådanne karakteristika.

Et særligt og ikke uinteressant træk ved miskituernes kamp mod den sandinistiske revolution er imidlertid, at netop denne og øvrige grupper på landets atlantehavskyst var højt prioriterede i sandinisternes bestræbelser på at skabe et mere retfærdigt samfund. Allerede i FSLNs¹ historiske program fra 1969 fremgik dette tydeligt. Her var et de højest prioriterede programpunkter at skabe udvikling i og at fremme integrationen af landets atlantehavsregion. Årsagen hertil var en erkendelse af områdets marginalisering og den dybe fattigdom der herskede i de indianske landsbyer. Kort efter revolutionen blev en ambitiøs plan, der investerede massivt i social og materiel infrastruktur og nationaliserede og effektiviserede en lang række af den afsatte præsident Somozas besiddelser, sat i værk (Vilas 1990:220; Sollis 1989: 497-500). Investeringerne blev realiseret hurtigt og effektivt. Allerede inden for de første år var sundheds- og uddannelsessystemerne væsentligt forbedrede og forsyningen af rent drikkevand og elektricitet blev intensiveret. I den lille landsby hvor jeg opholdte mig, blev befolkningen hurtigt vaccineret mod en række alvorlige og smittefarlige sygdomme. En sundhedsklinik med fast læge blev etableret, en skole blev bygget og for første gang i byens historie kunne indbyggerne nu glæde sig over elektrisk lys, efter at solen var gået ned. En generator placeret i byens udkant sørgede nu for nogle timers elektricitet hver dag.

¹ El Frente Sandinista de Liberación Nacional – Den Sandinistiske Front til National Befrielse.

Kort efter at mange af landsbyens unge mænd og kvinder i midten af 1981 var blevet rekrutteret til kontrabevægelsen, blev generatoren imidlertid ødelagt og lægen truet til at forlade byen. Hvad fik befolkningen til at bekæmpe en revolution, der investerede så massivt i netop deres område? Hvorfor ødelagde landsbyens beboere bevidst den sociale infrastruktur, der havde forbedret livsvilkårene så mærkbart?

Inden vi giver os i kast med at diskutere disse spørgsmål kan det være nødvendigt kort at forholde sig til spørgsmålet om hvem der var de sande revolutionære og kontrarevolutionære subjekter, og altså om hvem der skal opfattes som henholdsvis progressive og regressive rolleindehavere.

I denne undersøgelse abonneres der tøvende på en hegemonisk sandinistisk opfattelse, der betragter afsættelsen af Somoza og indførelsen af en ny progressiv og social retfærdig politik som essensen i de revolutionære forandringer, mens den væbnede kamp *mod* sandinisterne udlægges som en *kontrarevolution*.² Dette valg indebærer en risiko for at udlægge det etniske oprør som en konservativ og antiprogessiv bevægelse.³ Uenighederne om hvem der er de sande revolutionære subjekter har mere end akademisk interesse; de handler om hvem, der har definitionsmagten og dermed retten til at formulere Nicaraguas nyere historie.

Det skal derfor understreges, at jeg anvender begreberne revolution og kontrarevolution i deres konventionelle betydning, men uden at tilslutte mig det normative grundlag, der ofte forbindes hermed. På den måde håber jeg at undgå at reproducere en hegemonisk diskurs, der marginaliserer og mistænkeliggør en bestemt befolkningsgruppes politiske bevidsthed.

Endelig er det vigtigt at fremhæve, at atlantehavsbefolkningens kamp *ikke* primært var rettet mod en erobring af regeringsmagten, men mod en omformulering af det kulturelle og identitetsmæssige grundlag den nica-

raguanske nationalstat var bygget på. Kontrarevolutionen skal altså ikke belyses med udgangspunkt i standardopfattelser af revolutionsbegrebet, hvor en erobring af regeringsmagten ofte ses som et uomgængeligt træk (Giddens, 1996:620; Calvert, 1990:15-17). Det var derimod selve den nicaraguanske nationalstat som ide, og ikke blot den politiske magt, der ifølge de etniske minoriteter skulle undergå en dramatisk forvandling.

Det fremgår af ovenstående, at konflikten ikke bare skal forstås ved at belyse den ud fra sandinisternes perspektiv, vi må også indfange de etniske minoriteters motiver og strategier.

Jeg vil derfor anvende en metode, hvor opmærksomheden først rettes mod *eksterne* faktorer og dernæst mod *interne* forhold. Eksterne forhold henviser til den sandinistiske forståelse af og politik overfor atlantehavsregionen.. Et supplerende perspektiv på interne historiske, sociale og kulturelle faktorer på atlantehavsregionen vil fremstille de etniske minoriteter som sociale og politiske *aktører*, og ikke blot som *reaktører* hvis handlinger udelukkende var forårsaget af eksterne impulser på linie med aktions- og reaktionsprocesser i fysikken.

Eksterne faktorer. Sandinistisk nationalisme

By eliminating social classes, the Revolutionary Government will also eliminate the fundamental cause of racism and ethnocentrism... One of the principal means to combat racial discrimination, therefore, is economic development. This policy has the goal of promoting a homogeneous development throughout the country, and consequently, ending the marked historical differences between the Atlantic and Pacific Coasts (Ramírez i Ohland & Schneider, 1983:230-31).

Denne analyse af sandinisternes forsøg på at bekæmpe racisme i Nicaragua blev formuleret af *comandante* William Ramírez, der var minister for forhold vedrørende atlantehavskysten, under en international konference om racediskrimination i Managua i 1981. Citatet er valgt, fordi det er eksemplarisk i sin beskrivelse af den officielle diskurs vedrørende landets etniske minoriteter, og dermed også af den sandinistiske ideologi.⁴ Analysen tager udgangspunkt i en erkendelse af, at Nicaragua var plaget af en række historisk funderede forskelle mellem atlantehavsregionen og resten af landet, og af at disse forskelle havde fremkaldt intern racisme i landet. Den sandinistiske regering havde derfor sat sig for at løse disse problemer. Løsningen af

² Det er her vigtigt at pointere, at *kontrabevægelsen* bestod af langt flere grupper end de etniske minoriteter fra atlantehavsregionen, heriblandt f. eks højreorienterede grupper, der støttede Somozadiktaturet. I denne artikel retter jeg imidlertid udelukkende opmærksomheden mod minoriteternes motiver og bevæggrunde for at gøre modstand.

³ Denne opfattelse af modstanderne fremgår tydeligt af den officielle sandinistiske betegnelse for oprørerne: *Los contras*, som er en forkortelse for *los contrarevolucionarios* – de kontrarevolutionære. I den lille engelsk-talende by, hvor jeg opholdte mig, anvendtes begrebet *freedom fighters*, et udtryk der blev introduceret af USA's daværende præsident Ronald Reagan i hans bestræbelser for at skabe opbakning bag støtten til krigen mod sandinisterne. På baggrund af sit feltarbejde i midten af 1980'erne i Sandy Bay, en lille miskitu-landsby på atlantehavskysten, fremfører den amerikanske antropolog Charles Hale imidlertid, at *revolutionen* her ikke blev forbundet med begivenhederne i 1979, men med den etniske mobilisering mod sandinisterne i 1981 (Hale 1994:141-49).

⁴ Efter 1981 sker der en række gennemgribende forandringer i sandinisternes diskurs om og politik over for atlantehavsregionen. Ændringerne indebærer bl.a. en større anerkendelse af minoriteternes etniske identiteter, og fra ca. 1984 indledes forhandlinger med de etniske organisationer om øget autonomi og selvbestemmelse til atlantehavsregionen (Vilas, 1990). Da fokus i denne artikel er på de faktorer, der *førte til* den etniske kontrarevolution, undlader jeg at belyse disse forandringer yderligere.

problemerne tog imidlertid udgangspunkt i en marxistisk inspireret analyse, der anså økonomisk udvikling og lighed som hjørnestene i integrationsprocessen. Samtidig fremstilles de *historiske forskelle* som et problem i sig selv, og som en sag der skulle løses gennem en homogeniseringsproces. Midlet var altså, ifølge sandinisterne, at vedtage og implementere en række politiske initiativer, der kunne eliminere årsagerne til de sociale, kulturelle og etniske forskelle. Selvom sandinismen som ideologi var uhyre kompleks peger dette på en særegen kombination af marxistisk inspireret klasseoptik og nicaraguansk nationalisme.

Der er umiddelbart en klar og logisk sammenhæng mellem ministerens analyse af problemerne på atlantehavskysten og de mange udviklings- og moderniseringsinitiativer den sandinistiske regering tog i de første år efter revolutionen. Konstruktionen af en relativ moderne social og fysisk infrastruktur harmonerede fint med ideerne om, at problemerne i forholdet mellem de to dele af landet skulle løses via økonomiske investeringer, der kunne bidrage til at mindske social ulighed i landet. Denne logiske sammenhæng gjorde sig desuden gældende i udmøntningen af sandinisternes nationalistiske retorik, der bl.a. fremstillede atlantehavsbefolkningen som tilbagestående og passiv.

Denne opfattelse fremgik med al tydelighed af den udbredte beskrivelse af atlantehavsregionen som *el gigante que despierta* (den vågnende kæmpe, Henriksen, 2002:138; Mikkelsen, 1991:220). Denne metafor anerkendte et latent revolutionært potentiale blandt minoriteterne, men det havde endnu ikke udfoldet sig. Baggrunden for dette synspunkt var sandsynligvis det faktum, at minoriteterne kun i meget begrænset omfang havde deltaget i kampen mod Somoza. Men det stemmer i øvrigt overens med en udbredt diskurs blandt spansk-talende mestizoer, der portrætterede minoriteternes rolle i historien som passive og tilbagestående ofre for undertrykkelse og amerikansk imperialisme (Lancaster 1992; Hale, 1994:108). Midlet var derfor åbenlyst: At eksportere den sandinistiske revolution til kysten og på den måde gradvist vække befolkningens revolutionære potentiale.

Bestræbelserne på at modernisere kysten foregik derfor uden at involvere lokalbefolkningen i beslutningsprocesserne. Et centralt, Managua baseret statsorgan, INNICA⁵, fik hovedansvar for udviklingen af atlantehavsregionen, og en lang række øvrige centralt dirigerede statsorganer fik ansvar for mad-, el-, og vandforsyning. Derudover blev en ambitiøs jordreform også udviklet og implementeret "oppefra" (Vilas, 1990:217-30). Det var således eksperter med mestizo baggrund, der fik hovedansvaret for moderniseringsprocessen på

kysten. Selv lokalt ansatte repræsentanter for statsinstitutionerne var i langt de fleste tilfælde spansk-talende (Vilas 1990:231). *Hispaniseringen* af atlantehavskysten blev samtidig forstærket af, at staten nu påtog sig et større socialt og udviklingsmæssigt ansvar end tidligere, og nationaliseringen af de udenlandsk ejede virksomheder indebar desuden en langt større og mere synlig tilstedeværelse af spansk-talende personer – ikke mindst i ledende positioner. Det er paradoksalt, at denne paternalistiske tilgang til at bekæmpe problemerne på atlantehavskysten rent faktisk resulterede i en politisk og revolutionær vækkelse af store dele af atlantehavsbefolkningen, men blot i en form som sandinisterne hverken havde drømt om eller håbet på. I et forsøg på at finde frem til en mere nuanceret forståelse af baggrunden for den etniske dimension i kontrarevolutionen må vi dog søge et skridt dybere end blot at referere til den paternalistiske tilgang til moderniseringen af atlantehavsregionen. Vi må desuden forstå selve essensen i den revolutionære nationalisme, der var så grundlæggende i det sandinistiske projekt.

Nationalismen som eksklusionsmekanisme

I sine erindringer om revolutionen fremhæver den tidligere sandinistiske udenrigsminister Sergio Ramírez, at anti-imperialismen var det mest markante træk ved den sandinistiske ideologi (Ramírez, 2001:129). Når man tager den historiske set enorme amerikanske indflydelse i Nicaragua i betragtning, kan dette da heller ikke komme som en overraskelse (Vilas, 1990). For sandinisterne blev USA derfor symbol på og årsag til alle problemerne i landet. Forsøgene på at udvikle en ny nicaraguansk identitet tog således udgangspunkt i et opgør med Somozas forsøg på at fremme amerikansk kultur i landet og i en fremstilling af USA som et altafgørende fjendebillede.

Sandinisterne stod derfor over for et praktisk problem. På den ene side fandt man, at der var et kæmpe behov for at skabe national samhørighed og opbakning bag det sandinistiske projekt. På den anden side havde den

⁵ Instituto Nicaraguense de la Costa Atlántica, det nicaraguanske ministerium for Atlanterhavsanliggende.

amerikanske tilstedeværelse og den historiske marginalisering af store grupper af fattige, bønder og etniske minoriteter skabt en situation, hvor de retningsgivende forestillinger (Shumway, 1995), der kunne realisere dette projekt, var uhyre svage. Eksklusionen havde i mange år været så gennemgribende, at store grupper kun havde svage ideer om en nicaraguansk identitet. Disse grupper var i vidt omfang ude af stand til at tage del i et nyt nationalistisk projekt (Zalaquett, 1995).

For sandinisterne handlede det nationale projekt derfor også om at skabe et "nyt nicaraguansk menneske" frigjort fra den amerikanske imperialisme (Mikkelsen, 1991: 31-33). Bevægelsens navn, den sandinistiske front til national befrielse, pegede i sig selv på et af de helt centrale fundamenter i dette projekt. Genopfindelsen af Augusto César Sandino, der var frontfigur i en indflydelsesrig bondehær, der i slutningen af 1920'erne og starten af 1930'erne bekæmpede de amerikanske besættelsestropper og det lokale oligarki. Genopfindelsen bestod i at skabe en ny myte om denne person og hans bedrifter, idet Somoza-diktaturet i mange år havde fremstillet ham som en bandit og en landevejsrøver.

Genopfindelsen af Sandino bestod bl.a. af at fremhæve hans bedrifter og at lægge vægt på, at det lykkedes hans ringe udrustede hær at gøre livet besværligt for amerikanerne. Valget af Sandino betød også, at man kunne drage nytte af mange bønders historiske hukommelse af manden, og af at mange rent faktisk havde kæmpet ved Sandinos side (Mikkelsen, 1991:46). Sandino-myten gjorde det således muligt at skabe en alliance med bønderne. Spørgsmålet er imidlertid om minoritetsgrupperne på atlantehavskysten kunne finde sig selv i en nicaraguansk nationalisme, der blev opbygget på Sandinos anti-amerikanisme? I afsnittet om de interne forhold vil jeg argumentere for, at en særlig historisk og kulturel udvikling i denne del af landet gjorde, at myten om Sandino-helten ikke uden videre kunne vinde genklang.

Skabelsen af et nyt nicaraguansk menneske, der i øvrigt var inspireret af den cubanske revolution, måtte imidlertid være mere vidtgående end blot at begrænse sig til skabelsen af identificerbare nationale symboler. Den strukturelle ændring af samfundet skulle kombineres med en forandring af selve mennesket (Mikkelsen, 1991:67). Dette nye sandinistiske menneske skulle gøre op med den trældomsmentalitet, der var et resultat af Somoza-diktaturet, og sørge for, at der blev skabt en symbiose mellem revolutionen og folket. Der skulle derfor investeres massivt i uddannelse. Det gjaldt ikke bare om at lære folk at læse og skrive. Også undervisningen i landets historie og sandinismen skulle spille en afgørende rolle i skabelsen af denne nye bevidsthed. Den ambitiøse og internationalt anerkendte alfabetise-

ringskampagne var nok det mest vidtgående initiativ.⁶ Få måneder efter revolutionen blev mere end 200.000 unge sandinister fra universiteterne og andre læreanstalter sendt ud for at undervise befolkningen på landet og i fattige bykvarterer. Det var ikke bare unge skoleelever, men også voksne medborgere, der nu fik muligheden for "komme ud af uvidenheden".

Der blev meget hurtigt udarbejdet et ambitiøst undervisningsmateriale, der fokuserede på det spansktalende Nicaraguas historie, på Sandinos befrielseskamp og på sandinistfrontens historie og rolle i kampen mod Somoza. Alt sammen temaer der skulle bidrage til at udvikle en fælles national identitet.

I forrige afsnit så vi, hvordan implementeringen af revolutionen meget hurtigt fik en række synlige og manifesterede institutionelle og materielle træk på atlantehavskysten. I dette afsnit er der blevet fokuseret på, hvordan den sandinistiske revolution forsøgte at bekæmpe uvidenhed og "mental tilbageslæthed" bl.a. ved at fremstille og eksportere en særlig nationalistisk ideologi. Denne ideologi blev, i lighed med revolutionens institutionelle dimensioner, et allestedsnærværende fænomen, ikke mindst på grund af de mange unge frivillige undervisere. Alfabetiseringskampagnen foregik endvidere på spansk i de første måneder, indtil protester blandt de etniske organisationer fik regeringen til at udarbejde materiale på engelsk og på miskituno og sumusprogene. Den indholdsmæssige side blev derimod aldrig revideret (Mikkelsen, 1991:75-81), og man fortsatte derfor med at institutionalisere en bestemt national identitet, der var tæt knyttet til den nye sandinistiske stat.

I forsøgene på at inddrage atlantehavskysten i den revolutionære proces begik den sandinistiske regering således en række fejl, der især hang sammen med fordomme, latent racisme og decideret uvidenhed.⁷ Men jeg vil imidlertid argumentere for, at disse fejltagelser

⁶ Den kendte sandinistiske præst Ernesto Cardenal, der var leder af kampagnen, blev senere nomineret til Nobels fredspris.

⁷ Denne latente racisme har dybe historiske rødder og er ikke udelukkende knyttet til sandinismen, men til indgroede forestillinger om etniske relationer hos store dele af mistizo-befolkningen. I en analyse af disse forestillinger foreslår Roger Lancaster (1992) begrebet *colorism* frem for racisme. Lancaster påviser en tendens blandt mestizoer til at anvende en lang række farvetærmeter til at værdisætte sig selv og andre. Termerne anvendes relationelt og er derfor både hierarkiske og uhyre ustabile. Termerne følger et komplekst kontinuum, hvor hvid associeres med status, rigdom og magt, mens sort konnoterer fattigdom og mindreværd. Da farveopfattelsen er relationel kan samme person både fremstå som lys og mørk, afhængig af hvilken relation han/hun indgår i. Atlantehavsbefolkningen, derimod, er i denne sammenhæng dømt til en evig placering i bunden af det ideologiske farvehierarki (Lancaster 1992:211-235).

ikke *i sig selv* kan forklare den etniske dimension ved kontrarevolutionen. Vi er også nødt til at undersøge de historiske og kulturelle forhold på kysten, der gjorde at *lokale fortolkninger* af disse fejltagelser fik så dramatiske konsekvenser

Interne faktorer. Etnisk bevidsthed og politisk modstand

I maj 1997, flere år efter sandinisternes valgnederlag, var den daværende nyliberale præsident på sit første officielle besøg i Puerto Cabezas, der er den største og økonomisk set vigtigste by i den nordlige del af atlantehavsregionen. Her måtte han tage stilling til en symbolsk protest, som han sandsynligvis ikke havde forventet. På den centrale plads i byen, hvor han skulle holde en tv-transmitteret tale for lokalbefolkningen, var det nicaraguanske flag blevet erstattet af det gamle mosquitoflag, der var officielt flag, da området formelt set var et britisk protektorat i det 18. og 19. århundrede.⁸ Medlemmerne af det lokale ældegeråd havde hejst flaget som en symbolsk og politisk protest.

For mange mennesker på kysten er mosquitoflaget et symbol på en tid med uafhængighed og politisk selvbestemmelse. I den almindelige historiske hukommelse erindres perioden som "the Mosquito Kingdom", et kongedømme som blev opløst kort efter de nicaraguanske tropper annekterede området i 1894. Hejsningen af flaget var således ikke bare en symbolsk mindehøjtidelighed, det stillede spørgsmålstejn ved nicaraguansk tilstedeværelse og suveræniteten i regionen, ikke mindst fordi "Union Jack" er placeret i flagets øverste venstre hjørne. Præsidenten kaldte det da også "et overgreb mod national suveræniteten" og beordrede flaget fjernet.⁹ Ud fra et etnisk perspektiv, derimod, var flaget, som nævnt, et symbol på social og økonomisk selvbestemmelse. Et medlem af ældegerådet udtalte da også, at aktionen havde til hensigt at henlede befolkningens opmærksomhed mod de oprindelige befolkningsgruppers historiske rettigheder og mod nødvendigheden af at etablere en ny relation mellem atlantehavsregionen og den nicaraguanske stat.¹⁰

Begivenhederne omkring præsidentens besøg i Puerto Cabezas illustrerer hvilken rolle historien, samt erindringer herom, spiller for samtidige politiske processer.

⁸ Atlantehavskysten blev britisk protektorat fra ca. 1680, men det har været en del af nicaraguansk territorium, siden nicaraguanske tropper invaderede området i 1894. Briterne døbte området "Mosquito-kysten", hvilket er årsagen til flagets navn. Britisk tilstedeværelse i regionen har medvirket til, at store dele af befolkningen endnu i dag er engelsk-talende.

⁹ Egen oversættelse fra spansk: "Un atentado a la soberanía nacional" (La Tribuna 5. maj 1997). *La Tribuna* var en landsdækkende avis.

¹⁰ Se f.eks. *Autonomía* Maj 1997 og *Sunrise* Maj 1997. Begge aviser udkom månedligt, men de er begge lukket i dag.

Indsigt i disse historiske vilkår og i overleverede erindringer om dele heraf kan således også bidrage til en forståelse af kontrarevolutionen i 1980'erne.

Da Spanien i det 17. og 18. århundrede erobrede og koloniserede det latinamerikanske kontinent, forblev den del af Nicaragua, der i dag er kendt som atlantehavsregionen, uden for den spanske interessesfære.¹¹ I stedet blev området genstand for engelske handelsinteresser. Men på trods af officiel status som britisk protektorat, udviklede regionen sig i løbet af det 19. århundrede – i lighed med den østlige del af den mellemamerikanske landtunge i øvrigt – til en enklave for nordamerikanske økonomiske interesser. Nordamerikansk tilstedeværelse fortsatte indtil den sandinistiske revolution i 1979 (Henriksen, 2002: 34ff; Hale, 1994; Gordon, 1998; Vilas, 1990).¹² USA's interesser i regionen blev aldrig truet under Somoza-diktaturet. Disse nød derimod godt af den dominerende *laissez-faire* strategi, der tillod uhindret udnyttelse af arbejdskraft og naturressourcer (Sollis, 1989:490-94).

Perioden fra slutningen af det 19. århundrede og frem til sandinisternes magtovertagelse var derfor præget af nordamerikansk dominans, der dog aldrig blev institutionaliseret gennem etablering af et officielt nordamerikansk forvaltningsapparat. Amerikansk hegemoni blev således udøvet gennem tilstedeværelsen af amerikanske kapitalinteresser, der i krisesituationer blev beskyttet af militære invasioner (Freeland, 1989). I løbet af det 20. århundrede havde amerikanerne held til reelt også at tage kontrol over de få repræsentanter for den nicaraguanske stat, der var til stede i regionen, herunder ikke mindst Nationalgarden (Sollis, 1989:494).

Den amerikanske tilstedeværelse havde selvfølgelig mærkbare konsekvenser for livet på kysten. Forekomsten af lønarbejde indebar et gradvist øget kendskab til pengeøkonomi, og de der havde råd fik adgang til nordamerikanske forbrugsgoder (Nietschmann, 1973:43; Mikkelsen, 1991:214). Men flere studier viser også, at lokalbefolkningen blev groft udnyttet og underbetalt i de amerikanske ejede miner og plantager (Sollis, 1989:494). Der var dog relativ få protester, hvilket delvist kan forklares med Nationalgardens tilstedeværelse. Men det er imidlertid også vigtigt her at fremhæve miskituernes og øvrige indianeres forholdsvis positive opfattelse af den amerikanske tilstedeværelse, som bl.a. hang sammen med adgangen til lønarbejde og amerikanske forbrugsgoder (Howard, 1997).

¹¹ Denne manglende interesse hænger dels sammen med ufremkommelighed dels med en overbevisning om, at området var økonomisk uinteressant.

¹² Det skal dog nævnes, at mange amerikanske virksomheder for en periode forlod området i kølvandet på verdenskrisen i 1930'erne.

De etniske minoriteters kollektive erindring

Som en understregning af minoriteternes positive opfattelse af amerikansk tilstedeværelse skal det nævnes, at perioden desuden fremstår positivt i de etniske gruppers kollektive hukommelse (Henriksen, 2002). Den amerikanske antropolog Charles Hale argumenterer i denne forbindelse for, at der blandt miskitui Indianerne har udviklet sig en særlig form for *anglo-affinitet* (Anglo affinity). Dette udlægges som de ideer og værdier, der indeholder opfattelser af fortidige og nutidige livsbetingelser, der stemmer overens med de opfattelser, der er iboende i de nordamerikanske institutioner, der har omgivet miskituerne. Anglo-affinitet indebærer således en følelse af samhørighed med hvide nordamerikanere, herunder en dybt indgroet antikommunisme (Hale, 1994:83 og 153-54).

Denne følelse af slægtskab og samhørighed med nordamerikanske værdier er blevet skabt sideløbende med en afstandtagen til alt, hvad der kan associeres med nicaraguansk og spansk kultur. I daglig tale kaldes spansktalende nicaraguanere med mestiz baggrund for *Spaniards* (eller en tilsvarende betegnelse på de indianske sprog). Selvom betegnelsen i dag oftest anvendes ureflekteret indikerer de symbolske og politiske konnotationer en negativ afstandtagen, og den medvirker til at fremstille den nicaraguanske annektering i 1894 og efterfølgende forsøg på yderligere integration som et overgreb eller en kolonisering, der ikke adskiller sig væsentligt fra Spaniens erobring i 1500-tallet (Henriksen, 2002).

Denne særegne kombination af samhørighed med USA og reservation over for spansktalende Nicaragua kan bidrage til at forklare en udpræget positiv erindring af Somoza-perioden blandt minoriteterne på atlantehavskysten (Howard, 1997:5). Denne periode var som nævnt præget af en enklave-lignende tilstand med lille nicaraguansk tilstedeværelse på kysten.

Dette blev også bekræftet af mine informanternes udlægning af Somoza-perioden, der fremhævede adgangen til lønarbejde og forbrugsgoder, mens sandinisternes overtagelse blev erindret som begyndelsen til en tid præget af ødelæggelse (Henriksen, 2002: 43-53 og 173-178). Krigens konsekvenser er naturligvis primær årsag hertil, men derudover lagde erindringer om konkrete politiske initiativer vægt på indførelsen af tvungen militærpligt og dalende fødevarerikkerhed, mens de mere positive tiltag i form af forbedringerne af den sociale infrastruktur blev "glemt". I den forbindelse er det sigende, at de få positive minder der herskede om perioden i starten af 1980'erne reelt handlede om kontrarevolutionens konsekvenser:

They [sandinisterne] bring a lots of things. They come and open a lots of people's eyes, you know. Make them see their rights. That you must fight for it, and if you

don't fight for it you will never get it.... So he [den sandinistiske regering] open a lots of people's eyes. Because he make a lot of people run out of this country. Because it make a lot of understanding to see different country and how other people live in their country, how other people situate, you know. Like in the "pais desarrollado them" [de udviklede lande].¹³

Udtalelsen skal naturligvis ikke tolkes som en ros til den sandinistiske politik, men som en refleksion over nogle vigtige forandringer, der skete i tiden omkring den sandinistiske revolution. I denne periode opstod der nemlig, i lighed med mange andre steder i Latin Amerika, et øget fokus på etnisk identitet og historiske og etniske rettigheder. Denne øgede opmærksomhed kan i kombination med den allerede belyste anglo-affinitet bidrage til at kaste lys over baggrunden for kontrarevolutionen.

Etnisk opblomstring

Det kan være hensigtsmæssigt at korrigere kronologien i ovenstående interviewudsagn. Her fremstilles den øgede rettighedsbevidsthed som et *resultat* af den sandinistiske revolution, og de migrationsbølger den afstedkom. Selvom opholdene i udlandet selvfølgelig kan have forstærket forandringerne, er det vigtigt at fremhæve den øgede bevidsthed om etniske rettigheder og om minoritetsbefolkningens etniske identitet, en bevidsthed der netop oplevede en opblomstring i årene *inden* konflikterne eskalerede i 1981.

På trods af de udpræget positive minder om Somoza-diktaturet opstod der i slutningen af 1960'erne etniske spændinger mellem indianerne på atlantehavskysten og de mange mestiz-bønder, der blev jordløse som følge af Somoza-regeringens landbrugspolitik. Disse bønder bosatte sig i atlantehavsregionen i et sådan omfang, at befolkningstallet i perioden fra 1963-71 steg med 63 % (Vilas, 1990:150). På grund af de mange jordkonflikter opstod der en situation, hvor etnisk bevidsthed blev knyttet til jordspørgsmålet (Howard 1997). Utilfredsheden førte i 1974 til dannelsen af ALPROMISU, der kæmpede for socio-økonomiske forbedringer for indianerne (Vilas 1990:188).¹⁴ Senere bliver de rent økonomiske dimensioner nedtonet til fordel for en strategi og en retorik, der var baseret på ideer om, at indianerne er ét folk med egen kultur og historie, og med specielle rettigheder knyttet hertil. Dette betød, at organisation gradvist fik mere opbakning blandt især miskitui Indianere (Hale, 1994:127). Blandt andet i kraft af organisationens samarbejde med internationale organisatio-

¹³ Eget interview. Nicaragua februar 1999. Interviewpersonen taler kreol-engelsk med brug af låneord fra spansk.

¹⁴ ALPROMISU stod for *Alianza para el progreso de Miskituis y Sumus.*, aliancen for miskitui- og sumu-Indianernes fremskridt.

ner og andre etniske organisationer i Latin Amerika udvikledes kravene om jordrettigheder gradvist.

Få måneder efter den sandinistiske revolution blev ALPROMISU omdøbt til MISURASATA.¹⁵ Som et tegn på den "kulturlindhed", der hele tiden lå latent i den sandinistiske nationalisme, havde den ny regering egentlig argumenteret for, at minoriteterne skulle organiseres i den sandinistiske bondeorganisation, men man gav dog relativt hurtigt efter for ALPROMISU's krav. Resultatet blev dannelsen af MISURASATA. Selvom der således var lagt op til et samarbejde mellem MISURASATA og sandinisterne, blev dette stadig mere vanskeligt. I de første halvandet år efter MISURASATAs fødsel anerkendte man ideen om en nicaraguansk nationalstat, og man accepterede det spanske sprogs officielle status. Efterhånden blev den etniske diskurs dog mere radikal. Lyt f.eks. til Brooklyn Rivera, en karismatisk leder af organisationen:

It is not time to get afraid of somebody! But we are ready to die for our rights... we have to fight. We have to strengthen out organization. In the future we have to look, how we can get the power in this Atlantic Coast. We have to work for the autonomy of the Atlantic Coast! Power in production and in administration of the Coast... we don't need to go to somebody from Managua... it is no good that they bring all these institutions to us. In the future we must do that ourselves (MISURASATA, 1981)¹⁶

Den etniske retorik blev fulgt op af stadig mere yderligtgående politiske krav. I 1981 var ideerne om samarbejde med sandinisterne blevet erstattet af krav om etableringen af parallelle statslige institutioner på atlantehavskysten, og kravene om kommunal jord til de etniske landsbyer var blevet overtaget af territoriale krav (Henriksen, 2002:140).

Sandinisterne tolkede den nye politik som et kontrarevolutionært oprør, separatisme og som landskadelig virksomhed. En lang række begivenheder, herunder arrestationen af mange af MISURASATAs ledere, resulterede i en eskalation af konflikten, og fra foråret 1981 måtte sandinisterne kæmpe med en ikke ubetydelig etnisk dimension i den allerede verserende konflikt med kontrabevægelsen.

Afslutning

I indledningen til denne antologi argumenterer Bertel Nygaard for, at revolutionsbegrebet, i modsætning til termen "evolution", beskriver en særlig form for "ryk-

vis, hastig, gennemgribende form for kvalitativ forandring, et skarpt og radikalt brud". Dette stemmer overens med den almindelige opfattelse af revolutioner som pludselige epistemologiske brud, hvor det normale og det gamle hurtigt forandres.¹⁷ Umiddelbart er der da heller ikke noget som taler for, at den sandinistiske revolution eller den etniske kontrarevolution repræsenterer brud på denne regel. I begge tilfælde var der tale om et øjeblikkeligt væbnet oprør, hvor store dele af befolkningen, for en periode, agerede på måder som ikke tidligere var set. Jeg vil alligevel fremhæve et forbehold ved opfattelsen af revolutionær mobilisering som et pludseligt brud med det der før var gældende. Problemet med en sådan opfattelse er, at den har en tendens til at sondre skarpt mellem politisk aktivitet og passivitet (Henriksen, 2002: 92-94 og 140-41). Der er således en tendens til at opfatte tiden før de revolutionære begivenheder tog fart som en periode, hvor de nu så revolutionære subjekter tilsyneladende accepterede den herskende sociale orden. Men voldelig mobilisering er blot en blandt mange mulige politiske praksis- og modstandsformer, og spørgsmålet er derfor om revolutioner ikke ofte blot kan være et udtryk for en udvikling eller forandring af eksisterende modstandsformer (Scott 1984)? Selvom revolutioner således fremstår som pludselige brud med det bestående kan de ofte med fordel analyseres som udtryk for historisk kontinuitet.

Ovenstående analyse har forsøgt at forstå den etniske kontrarevolution ud fra et perspektiv, der ser mobiliseringen i sammenhæng med de fortidige processer, der har medvirket til at skabe etnisk bevidsthed, samhørighedsfølelse med USA, og en dyb, indgroet mistillid til den nicaraguanske stat og den dominerende nationale identitet. Hvis disse forhold ikke havde været til stede, ville de etniske ledere – i samarbejde med den amerikanske støttet kontrabevægelse – sandsynligvis ikke have haft held til den massemobilisering, der faktisk fandt sted. Den etniske kontrarevolution skete altså, fordi der allerede før massemobiliseringen i begyndelsen af 1981 havde udviklet sig en etno-politisk bevidsthed med dertil hørende modstandsformer, der harmonerede med de etniske organisationers diskurs..

Der kan således argumenteres for, at den etniske kontrarevolution ikke bare opstod som en momentan reaktion mod den sandinistiske politik. Den skal derimod analyseres i lyset af atlantehavskystens historiske

¹⁷ Nogle eksempler udfordrer imidlertid denne opfattelse. Den industrielle revolution, for eksempel, var en langvarig proces, som samtiden sandsynligvis ikke selv har opfattet som en revolution. Og siden 1959 har Castro-regeringen forsøgt at institutionalisere revolutionen som en langvarig eller evig proces. Ifølge denne udlægning er den cubanske revolution fortsat i gang. En lignende tendens blev set i Mexico efter revolutionen i starten af det 20. århundrede.

¹⁵ Miskitu, SUm, RAm y SAndinistas Asla TAAkanka. *Asla Takanka* betyder *arbejder sammen* på miskitusproget.

¹⁶ Uddraget er fra en tale holdt på kreol-engelsk i Rama Cay i den sydlige del af kysten.

marginalisering og af den særlige form for samhørighedsfølelse med nordamerikanske værdier, der var blevet dannet bl.a. som en konsekvens af denne marginalisering.¹⁸ Dette indikerer, at selvom kontrarevolutionen tilsyneladende kan fremstå som en pludselig og nærmest mekanisk reaktion mod uretfærdige overgreb eller – med modsat værdiladning – som en konservativ og regressiv reaktion mod demokratisk forandring, giver det god mening at forstå den i et større tidsperspektiv. I det lys var kontrarevolutionen ikke bare vendt mod sandinisterne, men mod selve ideen om den nicaraguanske nationalstat.

I forlængelse heraf kan der være god grund til igen at hæfte sig ved den almindelige opfattelse af en revolution som en voldelig erobring af statsmagten. I denne udlægning fremstår en udskiftning af regeringsmagten som et uomgængeligt træk ved (kontra)revolutionen. Som antydnet ovenfor stemmer denne udlægning fint overens med den sandinistiske revolution, mens den etniske kontrarevolution ikke umiddelbart kan leve op til dette kriterium.

Det er i denne forbindelse tankevækkende, at revolutionsideen netop er opstået og udviklet i samme periode som nationalstaten blev etableret og institutionaliseret som en dominerende politisk, økonomisk og kulturel organisationsform. Revolutionsbegrebet er derfor tæt knyttet til ideen om en tæt og uomtvistelig sammenhæng mellem national identitet og statsdannelse. Og da revolutioner ofte – og ifølge gængse definitioner – har fokus rettet mod en overtagelse af statsmagten, opstår der et åbenlyst paradoks: mens revolutionen skaber en gennemgribende forandring af selve staten, bidrager den samtidig til en reproduktion af ideen om nationalt tilhørsforhold. Den sandinistiske revolution er et særligt interessant eksempel herpå. For sandinisterne blev erobringen af statsmagten en mulighed for at skabe, udbrede og institutionalisere en bestemt ide om nicaraguansk samhørighed baseret på en monoetnisk ideologi.

Den etniske kontrarevolution synes i højere grad at være koncentreret om at udfordre ideen om et nationalt fællesskab. Statsmagten, derimod, synes ikke umiddelbart at have haft minoriteternes primære interesse. Det skal derfor afslutningsvis nævnes, at den etniske kontrarevolution i dette lys blev en delvis succes. Fra midten af 1980'erne begyndte sandinisterne at revidere deres politik over for atlantehavskysten. Denne revision var dels et udslag af, at man erkendte tidligere fejl, dels et forsøg på at underminere Reagan-administrationens begrundelser for at støtte kontrabe-

vægelsen og bekæmpe sandinisterne. Som en del af en ambitiøs fredsplan vedtog man derfor at indføre politisk autonomi for atlantehavsregionen. Da sandinisterne tabte præsident- og parlamentsvalget i 1990 til en borgerlig og nyliberal koalition, fik de desværre aldrig mulighed for at implementere den autonomilov, der blev vedtaget i 1987.

Ken Henriksen er adjunkt ved Aarhus Universitet

Bibliografi

Calvert, P. (1990): *Revolution and Counter-Revolution*. Open University Press.

Castells, M. (2001): *The Power of Identity*. Blackwell Publishers.

Freeland, J. (1989): Nationalist Revolution and Ethnic Rights: the Miskitu Indians of Nicaragua's Atlantic Coast. *Third World Quarterly* 11, 4.

Giddens, A. (1996 [1989]): *Sociology*. Polity Press.

Gordon, E.T. (1998) *Disparate Diasporas. Identity and Politics in an African-Nicaraguan Community*. University of Texas Press.

Hale, Charles. (1994): *Resistance and Contradiction: Miskitu Indians and the Nicaragua State, 1894-1987*. Stanford, Californien: Stanford University Press.

Henriksen, K. (1999): *Constructions of Identity and Place in Nicaragua. The Case of Tasbapauni, an Atlantic Coast Community*. Working paper no. 34. Department of Intercultural Communication and Management. Copenhagen Business School.

Henriksen, K. (2002): *The Construction of Ethnic and Spatial Identities. Everyday Forms of State Mutation on Nicaragua's Atlantic Coast*. Ph.D.-afhandling. Department of Intercultural Communication and Management. Copenhagen Business School.

Henriksen, Ken and Christopher Kindblad (2005): El dilema colectivo de los pueblos miskitos de Nicaragua en los años 90. El caso de Tasbapauni. *Wani*, Vol. 42. PP. 6-39.

Howard, S. (1997): Conflict and Mayangna Territorial Rights in Nicaragua's Bosawás reserve. *Bulletin of Latin American Research*. 17.1.

¹⁸ Charles Hale argumenterer i øvrigt for, at denne *anglo-affinitet* kan forklare minoriteternes relative passivitet under Somoza-diktaturet.: "to oppose Somoza would mean to oppose the Americans as well" (1994:134).

Lancaster, R. N. (1992): *Life is Hard. Machismo, Danger, and the Intimacy of Power in Nicaragua*. University of California Press.

Mikkelsen, C. (1991): Sandinisme og etnicitet i Nicaragua. Institut for Sprog og Internationale Kulturstudier. Aalborg Universitetscenter.

MISURASATA (1981): Plan of Action. Trykt i Ohland, K. & Schneider, K. (eds). 1983. *National Revolution and Indigenous Identity: the Conflict Between Sandinistas and Miskito Indians of Nicaragua's Atlantic Coast*. København: IWGIA.

Nietschmann, B. (1973): *Between Land and Water. The Subsistence Ecology of the Miskito Indians, Eastern Nicaragua*. New York and London: Seminar Press.

Ohland, K. & Schneider, K. (red) (1983): *National Revolution and Indigenous Identity: the Conflict Between Sandinistas and Miskito Indians of Nicaragua's Atlantic Coast*. København: IWGIA.

Ramírez, S. (1999). *Adiós muchachos. Una memoria de la revolución sandinista*. Madrid: Aguilar.

Scott, J. C. (1985). *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven. Yale University Press.

Shumway, N. (1995): *La invención de la Argentina*. Editorial Emece.

Sollis, P. (1989): The Atlantic Coast of Nicaragua. Development and Autonomy. *Journal of Latin American Studies* 21.

Vilas, C.M. (1990): *Del Colonialismo a la Autonomía. Modernización Capitalista y Revolución Social en la Costa Atlántica*. Editorial Nueva Nicaragua.

Zalaquett, M. (1995): "En busca de un sentido nacional". In Kinloch Tijerino, F. (red.), *Nicaragua en busca de su identidad*. Managua: IHN-UCA.